

PR. STÉPHANE BIGHAM

ICOANA ÎN TRADIȚIA
ORTODOXĂ

© Editura Theosis

www.theosis.ro

office@theosis.ro

Tel: 0770/111916, 0746/792321

Traducerea s-a efectuat după originalul în limba franceză

Stéphane Bigham, *L'icône dans la tradition orthodoxe*,

© Médiaspaul, 1992

© Editura Theosis pentru prezenta ediție

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

BIGHAM, STÉPHANE

Icoana în tradiția ortodoxă / pr. Stéphane Bigham ; trad.:

Diana Preda, Cornel Apostol. - Oradea : Theosis, 2016

ISBN 978-606-92765-6-3

I. Preda, Diana (trad.)

II. Apostol, Cornel (trad.)

246.3

Redactor: Virgil Baidoc

Tehnoredactare și copertă: Delia Maria Kerekes

PR. STÉPHANE BIGHAM

ICOANA ÎN TRADIȚIA
ORTODOXĂ

Traducere de

DIANA PREDĂ ȘI CORNEL APOSTOL

Theosis

2016

Cuvânt înainte

De fiecare dată când intrăm într-o biserică ni se pare firesc să fim întâmpinați de reprezentări ale sfinților sau ale scenelor biblice, dar prea puțin ne întrebăm despre însemnătatea lor, despre evoluția lor de-a lungul secolelor și, îndrăznesc să afirm că nu ne gândim prea mult la acele persoane deosebite care au zugrăvit în culori armonioase toate aceste *ferestre spre cer*.

Biografiile sfinților iconari sunt subiecte puțin cercetate de noi, fie pentru că nu suntem direct implicați în procesul de creație fie pentru că referințele bibliografice lipsesc. Concretizarea unor grupuri profesionale – ale căror păreri sunt adesea contradictorii – tinde să conducă fie spre o abordare preponderent artistică a icoanelor, fie spre una tehnică, privitoare strict la materialele utilizate în cadrul procesului de creație.

Chiar de la începuturile ei, arta iconografică a întâmpinat dificultăți dar, cu toate acestea, ea nu a încetat să se dezvolte. Perioada iconoclastă a fost – pe de o parte – apogeul acestor dificultăți dar – pe de altă parte – a contribuit în mod evident la definirea canoanelor iconografice și la exprimarea învățaturii Bisericii referitoare la cinstirea icoanelor. Dreapta credință a fost cea care i-a însuflit pe oameni, le-a dat putere nu numai să îndure opresiunea

ci chiar să-i țină piept și să lupte – chiar cu prețul vieții – pentru ca slava lui Dumnezeu să fie reprezentată și prin intermediul icoanelor. Brutalitatea cu care icoanele au fost respinse se baza, printre altele, pe o interpretare greșită care sugera că simpla lor prezență era o încălcare a primei porunci: „*Să nu-ți faci chip cioplit...*”. Susținătorii icoanelor – dintre care s-au remarcat mai ales sfinții apărători și teologi ai icoanei – au demonstrat că cinstirea icoanelor nu se adresează obiectului în sine – lemnului, culorilor, pieselor de mozaic etc. – ci prototipului.

În primul capitol al cărții de față se prezintă cu naturalețe o analiză a posibilității realizării unei reprezentări a lui Dumnezeu ținându-se cont de trei momente dogmatice deosebit de importante ale istoriei Bisericii: primirea Legii pe Muntele Sinai, întruparea lui Hristos și definirea naturii și a cinstirii icoanei la Niceea, în 787.

După analiza celor trei momente și a conotațiilor acestora, este imperioasă definirea artei icoanei. Autorul ne propune, în cel de-al doilea capitol, o serie de zece epitete pe care le explică într-un mod accesibil tuturor cititorilor, avizați sau nu. Am putea spune că această abordare este o adevărată gură de oxigen în contextul contemporan în care studiile emfatice abundă, iar esențialul este trecut cu vederea.

În cele din urmă, în capitolul al treilea, ne sunt prezentate viețile unor iconari care au pictat pentru slava lui Dumnezeu și nu pentru propriul renume – așa cum adesea observăm astăzi. Acești iconari cu vieți sfinte și-au sporit talanții prin smerenie și perseverență. De asemenea, sunt menționați și aceia pentru care izvoarele scrise poartă

mărturie râvnei lor pentru dreapta credință și – în special – pentru cinstirea și perpetuarea practicii iconografice.

Prin urmare, lucrarea de față poate fi un izvor de inspirație pentru cei care și-au găsit deja chemarea în iconografie, dar și o sursă neprețuită de informare pentru cei care doresc să înțeleagă mai bine domeniul icoanei cu scopul de a-și întări temelia cunoașterii. În sfârșit, indiferent de motivul pentru care ajungem să parcurgem aceste pagini – atât de frumos închinată iconografiei de către autor – neîndoielnic este faptul că, îndată ce va ridica privirea asupra icoanelor, sufletul nostru se va deschide mai mult cu evlavie, credință și smerenie nu numai în fața lui Dumnezeu ci și în fața **muncii eroice** a iconarului pentru că, *acum*, înțelege.

Diana Preda

Mărturia unui iconar începător

*Celor sinceri cu ei înșiși
dar mai ales celor la început de drum*

Încă de copil am iubit culoarea, fără vreun motiv anume, pur și simplu. Probabil că cei din jur au crezut că e ceva normal ca un copil să fie atras de culoare și nu au insistat prea mult. Fiecare persoană are un drum al ei, mai ușor sau mai greu, mai bun sau mai rău, iar de multe ori, în primii ani ai vieții, deciziile nu ne aparțin în privința multor lucruri. La vârsta de 14 ani am fost trimis de către mama mea să asist la pictarea unei clopotnițe. Pentru un sat de câmpie, așa cum este al meu, probabil că a fost un eveniment remarcat de toți locuitorii. Nu îmi amintesc detalii, dar știu cu siguranță că numai ideea că în sat vor poposi câțiva pictori m-a umplut de curiozitate. Mama a discutat cu preotul din sat și l-a rugat să îmi permită să văd și eu cum se pictează.

În primele zile nu am făcut nimic altceva decât să stau pe o scară – pentru că se lucra pe o schelă – să privesc pictorii și să schimb apa în care se spălau pensulele. Nimic mai mult. Abia la câteva zile am fost întrebat dacă îmi place pictura și răspunzând afirmativ am fost rugat să-i ajut la pictarea anumitor fonduri. Acesta a fost debutul parcursului meu iconografic. Simplu, firesc.

După acest moment au urmat mai mulți ani plini de încercări, de frământări interioare, de străduințe după puterile mele dar nu am putut progresa într-un mod mulțumitor. Iar acum înțeleg că acest lucru ar fi fost imposibil pentru că la acea vreme aveam o singură carte, *Erminia picturii bizantine*, și pictam direct pe lemn, folosind tuburi de tempera. De pensule bune, ce să mai spun, nu aveam. Dar lucrurile au evoluat printr-o minunată purtare de grijă a lui Dumnezeu, așa cum se întâmplă de fiecare dată și cu fiecare dintre noi – mai devreme sau mai târziu.

Am cunoscut un iconar care mi-a schimbat viața și căruia îi voi fi mereu recunoscător. Ne-am cunoscut datorită unei fresce pictate în pridvorul unei mănăstiri și care prezenta *Izgonirea lui Adam din rai*. Am continuat dialogul iar eu am primit informații, materiale dar, mai ales, mi-au fost împărtășite multe lucruri ce țin de experiența personală, detalii prețioase ce nu se găsesc în vreo carte. După o vreme am mers la o mănăstire foarte cunoscută și am participat la cursurile unei tabere iconografice. Pot spune că acesta a fost începutul meu ca iconar.

Dar, vreme de mai bine de 12 ani de când începusem să merg pe această cale, îmi lipsea ceva. Am realizat *ce anume* îmi lipsea după ce am citit într-o revistă cuvintele unui episcop ce fuseseră rostite pentru un grup de iconari. Ierarhul spunea că iconarii trebuie să ia bine seama la ce fac pentru că mulți dintre iconarii din vechime sunt sfinți. Atunci am realizat că îmi lipseau modelele adevărate, nu modelele promovate de societatea contemporană.

Da, este adevărat, știam că modelul nostru este Hristos, dar alături de El aș fi vrut să mă raportez și la un om

care s-a sfințit inclusiv prin pictarea icoanelor. Am început să caut – mai întâi în Viețile Sfinților –, am întrebat pe cunoscuți și pe mai puțin cunoscuți dacă știau ceva despre vreun sfânt care să fi fost iconar. De cele mai multe ori eram trimis să citesc despre Sf. Alipie Iconarul în Patericul Lavrei Pecerska. Rareori, se amintea de Sf. Lazăr Iconarul. Și cam atât. Nimeni nu știa vreun alt sfânt. Totuși, în interiorul meu, aveam convingerea că este imposibil ca Biserica să aibă doar doi sfinți iconari și am început să îmi doresc să îi descopăr pe toți.

În timpul unor cercetări universitare, dintr-un alt domeniu, am descoperit pe internet o carte scrisă în limba engleză care prezenta – printre altele – viețile sfinților iconari și ale sfinților mărturisitori pentru sfintele icoane. Cu multă greutate am reușit să citesc această carte pentru că site-ul permitea doar citirea unui număr redus de pagini.

După o vreme – iarăși printr-o binecuvântată rânduială – am intrat în legătură cu autorul acelei cărți, cu Părintele Stéphane Bigham, și i-am povestit cât de recunoscător îi eram dar și cum această carte m-a făcut să îmi pun mai multe întrebări, să caut și mai mult răspunsuri, și cum – în cele din urmă – m-a ajutat să înțeleg mai bine iconografia. La scurtă vreme am primit versiunea în limba franceză a cărții.

În cele ce urmează voi puncta o parte din gândurile și frământările mele înainte și după citirea cărții.

Multă vreme am gândit că singura variantă de a reuși în domeniul picturii de icoane este muncă–luptă–faimă–bani dar mai apoi am realizat că cea adevărată este muncă–

ajutorul lui Dumnezeu–slava lui Dumnezeu–purtarea de grijă a lui Dumnezeu. Viețile sfinților iconari și întâmplările minunate din viețile lor întăresc această idee.

Mi s-a spus că iconografia este o formă de artă, guvernată de reguli stricte dar, de cele mai multe ori, mi s-au amintit doar reguli estetice, stilistice și prea puține detalii ce țin de semnificația profund teologică a icoanei. Insistând, mi s-a răspuns cu părere de rău – reală sau mai puțin reală – doar din punctul de vedere al pictorului, nu și din cel al teologului. De fiecare dată când primeam un astfel de răspuns mă întrebam: „Prin urmare, un pictor de icoane este o persoană iar un teolog al icoanei este altă persoană. Nu ar trebui oare ca un pictor al icoanei să fie și teolog? Și dacă răspunsul este afirmativ, atunci de ce mi se vorbește doar din punctul de vedere al artistului erudit?”

Nu de puține ori m-am simțit stânjenit pentru că aveam atât de multe întrebări dar primeam aproape de fiecare dată numai răspunsuri evazive. Și atunci eu, ca tânăr iconar, pe ce cale trebuie să merg? Pe ce trebuie să mă axez? Ce am voie dar și ce nu am voie să fac? Citind această carte am înțeles că în primul și primul rând această artă este spre slava lui Dumnezeu și că trebuie să se arate demnă pentru aceasta. Viața noastră nu este o glumă, nu este o simplă reprezentare – fie ea și mai îndelungată – de teatru, ci este o pregătire continuă pentru cele ce vor să fie după moartea noastră. Iconografia este unul dintre mijloacele pe care Dumnezeu le permite cu scopul de a ne apropia tot mai mult de El. Caracterul teologic al icoanei îl obligă pe iconar să fie profund conștient de acesta. Orice disociere, de oricare natură, între pictură și

teologie nu poate avea loc în cazul unui iconar, altfel vom discuta despre artiști plastici și teologi ai icoanei ca membri ai unor grupuri adverse. Foarte importantă este remarca Părintelui Stéphane: *„Prea des limităm cuvântul teolog la gânditori, la autori, și uităm rolul analog al pictorilor a căror responsabilitate este la fel de grea. [...] iconografia trebuie să exprime învățătura de credință a Bisericii și, prin urmare, ea este profund teologică.”*

O altă problemă deosebit de importantă este raportarea la alte picturi. Cum ar trebui să mă raportez eu însumi la modele (fie ele mai vechi sau mai noi)? Până unde pot merge în încercarea mea de a fi credincios mesajului vechilor icoane sau fresce?

Cu siguranță, fiecare iconar are nevoie de inspirație – are nevoie de modele sugestive – dar nu trebuie trecută cu vederea responsabilitatea față de ce anume se preia și cum anume se utilizează. De foarte multe ori am observat abateri de la caracterul teologic în noile icoane sau fresce. Dacă am solicitat pictorilor informații cu privire la modul în care au pictat, am constatat că în numele unei așa-zise respectări a modelelor se ascunde, de fapt, o mare necunoaștere a teologiei. Alegerea și înțelegerea unui model contribuie în mod semnificativ la îmbunătățirea rezultatelor noastre dar nu trebuie să preluăm un model numai pentru că este vechi, sau pentru că este al unui pictor faimos, sau pentru că vine de la Muntele Athos, Ierusalim sau dintr-un oricare alt considerent subiectiv, ci pentru mesajul teologic pe care acel model îl transmite.

Studiul amănunțit al modelelor este esențială și consider foarte sugestiv faptul că atât Sfântul Andrei Rubliov

cât și Daniel Ciornâi – printre alți sfinți iconari – au analizat icoanele din vechime. Însă privind lucrările lor nu observăm niște simple copii, ci o sinteză cuprinzătoare a diferitelor elemente folosite înainte de ei.

„Este atât greu să ai propriul tău stil!” Aceasta este una dintre afirmațiile pe care le-am auzit de cele mai multe ori. Am crezut că a avea un stil al tău este o condiție *sine qua non* a fiecărui iconar. Credeam că trebuie să mă lupt, că trebuie să descopăr ceva cu totul și cu totul nou – să-mi formez o manieră proprie de a picta, să-mi asigur operele printr-o semnătură extrem de vizibilă aplicată direct pe suprafața pictată – și, mai presus de toate, să fiu foarte mândru de cine sunt eu.

Dar m-am înșelat.

Scopul este de a picta cât pot eu de bine dar nu pentru a dobândi o faimă – nu pentru un renume – ci spre slava lui Dumnezeu. *„Chiar dacă un iconar poate avea un talent artistic deosebit, chiar dacă icoanele lui sunt adevărate capodopere, scopul lui nu este să devină cunoscut și lăudat. În realitate, scopul lui este de a se micșora pe sine precum Sf. Ioan Botezătorul în fața lui Hristos.”*, spune autorul acestei cărți. Da, este foarte important să fiu eu însumi în felul în care pictez, dar trebuie să fac aceasta având clar în mintea mea „Cum aș putea eu să realizez mai bine acest lucru pentru Dumnezeu? Cum aș putea spori eu și mai mult slava lui Dumnezeu?” Înmulțirea talantului iconografic are și scopul de a zidi Biserica – pe lângă acela de a ne zidi lăuntric pe noi înșine – și de a-i ajuta pe frații noștri pe calea mântuirii. Rezultatele acestui dar au efecte binefăcătoare asupra întregii omeniri, chiar dacă nu suntem conștienți de acest lucru.

După ce am început să pictez m-am lovit de o problemă, de multe ori chiar o ispită: cum anume să găsec acel echilibru dintre muncă și remunerarea muncii? Câți bani să cer pentru ce pictez? Nu de puține ori mi s-a recomandat să nu mă mai gândesc prea mult la greșelile mele tehnice, sau la anumite omisiuni ce țin de compoziția icoanei, pentru că, până la urmă, cei care cumpără icoanele plătesc prea puțin comparativ cu munca depusă. Mai mult, uneori mi s-a recomandat să nu pictez prea detaliat, chiar să renunț la anumite elemente cum ar fi construcții, ornamente, persoane reprezentate, pentru că efectiv nu are niciun rost să muncesc atât de mult pentru atât de puțini bani. Aceeași abordare mi s-a sugerat și în privința materialelor folosite. Toate aceste așa-zise sfaturi mi se păreau foarte logice, foarte credibile.

Cu ceva timp în urmă i-am mărturisit unui iconar că îmi doresc să pictez doar icoane portabile pentru că personal simt o chemare pentru acestea și am primit un răspuns în care eram avertizat că numai pictând biserici pot câștiga suficienți bani pentru a-mi cumpăra o casă, o mașină și alte lucruri. Îmi știam precis necesitățile mele la acel moment, și ca tânăr aveam nevoie de bani, dar acest punct de vedere mă dezamăgea profund... ceva lipsea, ceva aștepta încă să fie descoperit. Citind această carte și viețile sfinților care au fost iconari, am înțeles că nu banii sunt pe primul loc – chiar dacă și ei au, inevitabil, un loc în viețile noastre – ci modul în care lucrăm în primul rând la înmulțirea talantului primit, iar nu la înmulțirea banilor din contul nostru bancar.

Am citit că Sf. Alipie își rânduia câștigurile sale în trei părți: una pentru materialele necesare picturii, una pen-

tru nevoile obștii mănăstirii din care făcea parte și una pentru cei săraci. Dar eu nu sunt monah ca Sf. Alipie, așadar eu ce ar trebui să fac citind acest detaliu? Da, într-adevăr, nu sunt monah dar am o familie și totuși pot urma Sfântului Alipie în propriul meu fel; prin urmare este important să știu că o astfel de rânduire a banilor nu l-a împovărat pe Sf. Alipie în lucrarea mântuirii sale, ci, din contră, l-a ajutat. Cred că fiecare poate învăța de la Cuviosul Alipie că mai întâi trebuie să muncești neobosit și cât mai bine cu putință iar mai apoi, din cele ce le primești, trebuie să îți asiguri continuitatea picturii, acoperirea necesităților ca familie dar și ajutorarea celor săraci.

Tot legat de partea financiară, am observat schimbări de atitudine în fața anumitor persoane care plătesc mai bine sau a unor persoane pentru care am anumite preferințe. Cu cât cel care îți cere o icoană te plătește mai bine, cu atât ești mai amabil, mai atent la anumite solicitări, mai dedicat muncii. În schimb, când o persoană te roagă să-i pictezi o icoană și nu are bani suficienți sau o judeci după aparențe, poți simți tentația de a lucra neglijent – fără a aplica toate cunoștințele tale – și chiar de a întârzia termenul la care să predai picturile. Și totuși, Dumnezeu nu ne privește oare pe toți ca egali, chiar dacă noi suntem buni sau răi? Nu ar trebui oare ca noi să îi vedem pe ceilalți ca pe frații noștri? Nu ar trebui să avem aceeași măsură pentru toți și să îi tratăm pe toți cât de bine putem noi?

De multe ori am citit sau am participat la discuții în contradictoriu pe diferite teme iconografice – fie ele dog-

matice, canonice, estetice sau de oricare altă natură – în cadrul cărora anumite persoane nici nu au dorit să asculte cu răbdare pe celălalt, sau să caute să-i înțeleagă punctul de vedere, ci au căutat să-și susțină doar propria viziune, propria opinie. Totul se rezumă la cuvinte dure, la acuzații și la sentințe irevocabile. Iar dacă vreunul dintre cei care au greșit își mărturisește greșeala și își cere iertare, el nu mai este privit ca egal, iar opiniile lui sunt privite cu suspiciune.

Citind această carte am înțeles că atitudinea irenică a Patriarhului Tarasie nu este pe placul celor care condamnă cu satisfacție pe oricine îndrăznește să nu le împărtășească opiniile. Patriarhul Tarasie a considerat sancțiunile impuse iconoclaștilor moderați – care doreau să revină în Biserică – ca fiind prea dure, de aceea a dorit eliminarea lor. Anumiți Părinți ai Bisericii – inclusiv Sfântul Teodor Studitul – s-au opus categoric dorind ca iconoclaștii care reveneau să fie aspru pedepsiți. Este important de remarcat că Biserica a ales calea iertătoare a Patriarhului Tarasie. Având acest exemplu, ce cale trebuie să alegem în soluționarea divergențelor dintre noi: cea a urii, mâniei și judecății sau pe cea a blândeții, răbdării și a compasiunii?

Din păcate, rareori înțeleg că nu sunt suficient de recunoscători celor care au luptat și chiar au murit pentru ca noi să avem astăzi o artă bine fundamentată, armonios dezvoltată și cu totul de folos mântuirii noastre. Și îmi pun o altă întrebare: dacă în contextul istoric actual ar apărea necesitatea de a mărturisi – sau chiar de a muri pentru icoane – oare eu aș mărturisi? Nu cunosc răspun-

sul dar în fața unei astfel de întrebări îmi dau seama de slăbiciunea mea.

Sfinții au lucrat fără încetare, și-au făcut un program de lucru, un program de rugăciune și, în general, au avut foarte bine rânduit timpul lor. Râvna pentru faptele bune i-a făcut pe mulți dintre ei să primească un ajutor minunat în cele mai grele momente ale vieții lor. Cu cât dorește mai mult un iconar să-și curețe sufletul și să se elibereze de patimi, cu atât mai mult lucrările lui vor reda mai fidel chipurile dar și virtuțile celor reprezentați.

Această carte cu siguranță va ridica multe întrebări și fiecare persoană se va cerceta pe sine mai mult. Cel mai important este ca noi să ne dorim din ce în ce mai mult să lucrăm spre slava lui Dumnezeu, să ne sporim rugăciunea și să lucrăm virtuțile având ca exemple pe toți acești sfinți – ale căror vieți le regăsim aici. Fiecare sfânt se poate compara cu o floare, fiecare cu propriul ei miros. Noi ar trebui să fim ca o albină și să culegem cât mai mult polen cu puțință cu scopul de a obține miere, o miere de cea mai înaltă calitate, purtătoare a miresmei Duhului Sfânt. Nu trebuie uitat că fiecare albină în parte își stabilește propriile reguli, singură decide ce flori să cerceteze – chiar dacă uneori primește informații și de la alte albine – și cum să obțină mierea. Așadar, fiecare persoană își găsește propria cale și o urmează pentru că Dumnezeu ne dăruiește fiecăruia în parte o lege de urmat. Generalizările nu își au rostul, chiar dacă există foarte multe asemănări între diferite căi. Cred cu tărie că această carte ne oferă un buchet de flori înmiresmate iar noi trebuie să ne arătăm vrednici de un asemenea dar.

MĂRTURIA UNUI ICONAR ÎNCEPĂTOR

Închei nădăjduind că toți cei care citesc această carte vor cinsti cum se cuvine pe acești sfinți, ale căror vieți ne sunt prezentate, și că vor înălța o rugăciune și pentru toți ucenicii iconari aflați la început de drum.

Cornel Apostol

Capitolul 1

Cele trei momente dogmatice ale icoanei

Introducere

Existența icoanei, în special a icoanei lui Hristos, Fiul lui Dumnezeu, ridică o întrebare fundamentală tradiției creștine: se poate realiza un „chip” al lui Dumnezeu? Iar dacă răspunsul este afirmativ, acesta trebuie discutat. Mărturisind că Iisus Nazarineanul este „chipul lui Dumnezeu celui nevăzut” (Col. 1:15)¹, Dumnezeu adevărat și om adevărat, tradiția biblică și eclezială identifică chipul lui Hristos cu chipul lui Dumnezeu. Mai exact, un chip al lui Hristos este un chip al chipului lui Dumnezeu. Chipurile sfinților sau ale evenimentelor, fie din Biblie, fie din istoria Bisericii, fac parte dintr-o categorie diferită deoarece ele înfățișează numai ființe umane. Prin urmare, Biserica a trebuit să-și definească poziția în legătură cu existența acestor două categorii de reprezentări creștine: aceea a bărbaților și femeilor sfinte și aceea a lui Dumnezeu-Omul.

La un moment dat, Biserica a fost obligată să-și formuleze și să-și exprime poziția față de o practică disputată:

¹ Pentru trimiterile scripturistice s-a folosit *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1997 cu unele adaptări (*n. trad.*)

iconografia. Dar cu mult înainte a crizei iconoclaste din secolele al VII-lea și al IX-lea, Biserica deja realiza reprezentări ale lui Hristos, ale sfinților și ale evenimentelor din istoria sfântă, fără a reflecta, totuși, prea serios, din punct de vedere teologic asupra acestei activități. Cu toate acestea, în timpul luptei sângeroase dintre iconoclaști și iconoduli – cei care negau posibilitatea realizării icoanelor și a venerării lor, pe o parte, și cei care susțineau această posibilitate, de cealaltă parte – Biserica Occidentului latin și a Orientului grec au definit prin gânduri și cuvinte omenești, semnificația acestei practici artistice. Iconoclaștii bizantini au atacat icoanele, mai întâi pe cele ale lui Hristos, iar mai apoi pe cele ale oricărui sfânt, identificându-le cu idolii. Iconodulii au răspuns atacului prin vocile Sfântului Ioan Damaschin, a celui de al II-lea Sinod Ecumenic de la Niceea, a Sfântului Teodor Studitul și cea a lui Nichifor al Constantinopolului, afirmând nu numai posibilitatea dar și necesitatea de a înfățișa chipul lui Dumnezeu-cel-întrupat precum și chipul apropiaților Lui, sfinții. A respinge o astfel de tradiție iconografică era similară cu a ataca inima Evangheliei însăși, și anume Întruparea.

Trăim, chiar și astăzi, *după* și în acea Tradiție controversată dar întărită și afirmată pe parcursul perioadei iconoclaste. Cu toate acestea, pentru a înțelege Tradiția din punct de vedere teologic, trebuie să pătrundem foarte bine sensul a trei momente dogmatice care o marchează. Aceste momente sunt asociate cu trei locuri și date diferite: 1) Muntele Sinai, în jurul anului 1270 î.Hr. – interzicerea oricărei reprezentări a chipului lui Dumnezeu celui nevă-

zut; 2) Nazaret, în jurul anului 4 î.Hr. – trecerea de la imposibilitatea de a-L vedea pe Dumnezeu la prezența Sa văzută în lume; și 3) Niceea, anul 787 – definirea naturii icoanei și venerarea ei. Cei care susțin Tradiția Bisericii referitoare la icoane, cred că Dumnezeu și-a manifestat voința în aceste momente istorice. Revelațiile ce au rezultat din intervențiile divine alcătuiesc, printre altele, fundamentul dogmatic al icoanei. În primul capitol, vom examina aceste trei momente pentru o mai bună înțelegere a icoanei, cea reprezentare ce poartă asupra sa taina.

1. Primul moment dogmatic

Primul moment dogmatic a avut loc pe Muntele Sinai în jurul anului 1270 î.Hr. atunci când Dumnezeu cel nevăzut a interzis orice reprezentare a chipului Său.

Dumnezeu cel nevăzut

Când un grup de refugiați s-a transformat în poporul lui Dumnezeu, Domnul S-a făcut cunoscut lui Moise și lui Israel ca Dumnezeu cel nevăzut prin însăși natura Sa, fără de formă, neputând fi reprezentat prin niciun fel de obiect creat. Este important de menționat că această revelație a luat forma verbală a unei negații. Dumnezeu nu poate fi văzut, El nu are vreo formă. Avem aici piatra de temelie a teologiei negative sau apofatice, care preferă, în mod evident, să vorbească despre Dumnezeu spunând ceea ce El nu este – nevăzut – mai degrabă decât ceea ce este. Nu știm, și nu putem ști, în termeni afirmativi, ce este Dumnezeu în esența Sa, în ființa Sa. Știm ceva despre acțiunile Sale în creație, dar ființa Sa este de nepătruns:

Ps. 17:13 „Și și-a pus întunericul acoperământ, împrejurul Lui cortul Lui, apă întunecoasă în norii văzduhului.”; Ps. 96:2 „Nor și negură împrejurul Lui [...]”.

Este posibil să vorbim despre Dumnezeu în termeni afirmativi, dar în cazul acesta, cuvintele pe care le atribuim Lui au un sens simbolic, figurat: Ps. 22:1, „Domnul mă paște [...]”; II Regi 22: 3,31, „Dumnezeu este stânca mea cea de scăpare, Scutul meu și puterea cea mântuitoare, Adăpostul meu cel tare și scăparea mea!”; „[...] Și scut este El tuturor celor ce nădăjduiesc în El”. Prin imagini specifice, este posibil să evocăm prezența lui Dumnezeu prin semne indirecte: chivotul legământului, un tron, chiar și o mână. Acestea nu sunt reprezentări propriu-zise ale lui Dumnezeu ci, mai degrabă, semne care ne fac să ne gândim la Cel ce este prezent în mod nevăzut. Cu toate acestea, nicio imagine nemijlocită a Lui și niciun cuvânt, nu-L pot exprima și cuprinde pe Dumnezeu.

Descoperirea caracterului nevăzut al lui Dumnezeu se regăsește în cea de-a doua poruncă și ia forme variate în primele cărți ale Bibliei.

1. Ieșirea 20:4-5: „Să nu-ți faci chip cioplit și nici un fel de asemănare a nici unui lucru din câte sunt în cer, sus, și din câte sunt pe pământ, jos, și din câte sunt în apele de sub pământ! Să nu te închini lor, nici să le slujești, că Eu, Domnul Dumnezeul tău, sunt un Dumnezeu zelos.”
2. Ieșirea 34:17: „Să nu-ți faci dumnezei turnați.”
3. Leviticul 19:4: „Să nu alergați la idoli și dumnezei turnați să nu vă faceți, că Eu sunt Domnul Dumnezeul vostru.”
4. Leviticul 26:1: „Să nu vă faceți idoli, nici chipuri cioplite; nici stâlpi să nu vă ridicăți; nici pie-

tre cu chipuri cioplite cu dalta să nu vă așezați în pământul vostru, ca să vă închinați la ele, că Eu sunt Domnul Dumnezeuul vostru.”

5. Deuteronomul 4:15-18: *„Țineți dar bine minte că în ziua aceea, când Domnul v-a grăit din mijlocul focului, de pe muntele Horeb, n-ați văzut niciun chip. Să nu greșiți dar și să nu vă faceți chipuri cioplite, sau închipuiri ale vreunui idol, care să înfățișeze bărbat sau femeie, Sau închipuirea vreunui dobitoc de pe pământ, sau închipuirea vreunei păsări ce zboară sub cer, Sau închipuirea vreunei jivine, ce se târăște pe pământ, sau închipuirea vreunui pește din apă, de sub pământ.”*

Două tipuri de idoli

Într-o lume în care toate zeitățile au devenit vizibile prin reprezentări materiale, sculptate sau pictate, Dumnezeuul lui Israel a proclamat că El era cu totul altul decât dumnezeii neamurilor – acei zei mincinoși, închipuiți – și că El era cu totul diferit de aceștia. Căutând să se diferențieze de dumnezeii mincinoși ai neamurilor, Dumnezeu a blocat drumul care a condus la greșeala omenească de a încerca să realizeze chipul Lui în care – în mod greșit – oamenii încercau să îl „vadă” pe El (sau să creadă că L-au văzut). Dumnezeu a interzis poporului Său chiar și încercarea de a-I reda chipul. Dumnezeu nu a oprit facearea propriu-zisă a chipului Său – acest lucru ar fi fost oricum imposibil: Isaia 40:18, *„Cu cine veți asemena voi pe Cel Preaputernic și unde veți găsi altul asemenea Lui?”*. El a interzis, mai degrabă, încercările în această direcție. Încercând să-L asemene pe Dumnezeuul lui Israel unui lucru făcut ar însemna deja o blasfemie, iar reprezentarea materială care rezultă dintr-o astfel de activitate artistică nu

ar fi nimic altceva decât un idol. Avem, prin urmare, prima definiție a idolului: o reprezentare materială a Dumnezeului lui Israel.

Pe de altă parte, există, un al doilea tip de idoli: o reprezentare materială a unei ființe ce îndrăznește să ia locul unic și păstrat cu zel de Dumnezeu lui Israel. Poporul lui Israel îi este cu desăvârșire interzis să îi recunoască pe acești falși dumnezei și chipurile lor sau să îi venereze din moment ce au îndrăzneala să conteste tronul Domnului Dumnezeu. Unicul Dumnezeu Creator, Cel care l-a chemat pe Avraam și a făcut legământul cu Moise și Israel, cere credințioșie totală poporului Său. Reprezentări ale divinităților păgâne proclamă înaintea lui Dumnezeu două minciuni insultătoare și intolerabile: 1) există alți dumnezei în afară de Dumnezeul lui Avraam, Isaac și Iacob; și 2) există reprezentări materiale care Îl pot face văzut, care Îl pot arăta într-o formă creată. Poporul lui Dumnezeu trebuie să respingă întotdeauna chipurile materiale idolatre.

O atitudine idolatră

A doua poruncă interzice lui Israel nu numai crearea unor reprezentări idolatre, dar și venerarea lor. Numai Dumnezeu poate fi adorat (*latreia*). Orice obiect creat care este venerat, fie că este vorba despre un chip sau nu – Soarele, de exemplu – devine, în mod automat, un idol, iar cei care îl venerază atrag mânia lui Dumnezeu. Textele biblice vorbesc despre rugăciunile către acești dumnezei, despre îngenucherea în fața lor ca manifestare greșită a adorării. Alte gesturi corporale, dar și cuvinte, pot exprima, la rândul lor, idolatria. Prin urmare, două lucruri sunt

suficiente pentru ca cineva să se facă vinovat de idolatrie, păcatul capital împotriva lui Dumnezeu: 1) un gest sau o atitudine care exprimă adorarea, și 2) un chip ce se pretinde a fi al lui Dumnezeu sau al unei zeități păgâne.

Nimeni nu ar încălca legea lui Dumnezeu prin simpla apropiere de un idol (a se vedea Sf. Pavel în Atena) sau prin exprimarea anumitor gesturi față de diverse obiecte sau persoane (a se vedea Facerea 49:8 unde Iacov își binecuvântează fiii și spune: „*Iudo, pe tine te vor lăuda frații tăi [...] închina-se-vor ție feciorii tatălui tău.*”). Observăm că scopul principal al celei de-a doua porunci este acesta: de a proteja adorarea lui Dumnezeu cel nevăzut prin interzicerea unei atitudini psihologice exprimată prin cuvinte sau gesturi trupești față de o reprezentare materială a lui Dumnezeu sau a unei divinități păgâne.

Chiar dacă revelarea Dumnezeului lui Israel, în mod esențial nevăzut, și interzicerea reprezentărilor idolatre alcătuiesc, încă de la început, fundamentul experienței biblice a lui Dumnezeu, poporului lui Israel i-a luat ceva timp și a fost nevoit să treacă prin numeroase probe înainte de a abandona zeei făcuți de mâini omenești și de a se încrede numai în Cel ce S-a arătat pe Muntele Sinai. Se pare că Israel a ascultat „în sfârșit” cu credință prima parte a poruncii, aceea de a nu făuri chipul lui Dumnezeu. Israelii nu au încercat niciodată să facă imposibilul: să-L forțeze pe Dumnezeu să străbată prăpastia dintre văzut și nevăzut și să Îl zugrăvească în chip material. Biblia nu vorbește despre o astfel de încălcare, iar arheologii nu au găsit niciodată o imagine care ar putea fi bănuită că L-ar reprezenta pe Dumnezeul lui Israel.

Dorința de a-L vedea pe Dumnezeu

Înțelegem mai bine acum scopul și conținutul primului moment dogmatic, Muntele Sinai, pe care se bazează icoana: Dumnezeu este nevăzut în esența Sa, chipul Său material este inexistent și orice încercare de a reda acest chip este absolut interzisă. Cu toate acestea, în ciuda intransigenței biblice față de reprezentările lui Dumnezeu sau ale altor zei făcute de mâini omenești, putem vedea cu ușurință în Vechiul Testament o tensiune între refuzul de a-L vizualiza pe Dumnezeu și o mare dorință de a-L vedea.

Citim despre anumite evenimente biblice, numite teofanii, în care Dumnezeu se manifestă într-o formă mai mult sau mai puțin văzută. Aceste teofanii pot fi împărțite în patru categorii: apariții 1) ale îngerului Domnului, 2) „față către față”, 3) ale energiilor divine și 4) antropomorfe.

a) Apariții ale îngerului Domnului

Potrivit câtorva pasaje, Dumnezeu, sub chip de înger adesea numit „îngerul Domnului”, S-a arătat și a vorbit anumitor oameni. Cel mai cunoscut episod de acest fel este, fără îndoială, teofania celor trei vizitatori tainici care au venit să îl vadă pe Avraam și să îl anunțe că Sarra va avea un fiu (Facerea 18-19, 29). În relatarea biblică există o reală incertitudine legată de identitatea acestor vizitatori. Uneori, autorul îi numește „îngeri”, alții „oameni” și câteodată, pe toți trei, „Domnul”. Cu alte ocazii, îi deosebește numind pe unul „Domnul”, iar pe ceilalți doi diferit. Chiar dacă Biblia spune limpede că „Domnul S-a arătat lui Avraam”, autorul este, în mod evident, stingherit de relatarea unui eveniment în care Dumnezeu poate

fi văzut fizic. Adoptând aceste numiri diverse pentru a vorbi despre vizitatori, autorul păstrează taina prezenței și caracterul nevăzut al lui Dumnezeu și își liniștește propria temere.

Alte pasaje alternează între „Domnul” și „îngerul Domnului”:

1) Facerea, 22:1-19: Cele două denumiri indică faptul că Dumnezeu i-a vorbit lui Avraam, însă nu i s-a arătat. Și unul și celălalt, „Domnul” și „îngerul Domnului”, îi poruncește lui Avraam să îl jertfească pe Isaac, iar mai apoi să nu îl jertfească.

2) Facerea, 16:7-16: Domnul/îngerul Domnului s-a întâlnit cu Agar în deșert și a anunțat-o că va avea un fiu, Ismael.

3) Judecătorii, 6:11-24: Îngerul Domnului/Domnul s-a arătat lui Ghedeon și l-a convins să salveze Israelul.

4) Judecătorii, 13:1-22: Domnul/îngerul Domnului/omul lui Dumnezeu/omul a anunțat lui Manoe și soției sale nașterea lui Samson.

b) Apariții „față către față”

Expresia biblică „față către față” este ambiguă: poate avea o semnificație concretă sau figurată. Poate însemna doar „apropiat” fără a implica vederea efectivă a cuiva sau a ceva. Versetul de la Deuteronom 34:10 are această semnificație metaforică: *„De atunci nu s-a mai ridicat în Israel prooroc asemenea lui Moise, pe care Dumnezeu să-l fi cunoscut față către față [...]”*. Vom lăsa deoparte astfel de pasaje și le vom studia doar pe acelea care au un sens concret, care implică o vedenie în care ceva/cineva este văzut.